

derđ lukač

SERVANTES: DON KIHOT

štenom istinitošću ili ideološkim sadržajem dela. Široke mase i deca očekuju od literature uzbuđljivo štivo — s punim pravom. Viševokovna Servantesova popularnost temelji se baš na tome: *Don Kihot* je štivo koje očarava; čitalac ne može da ga ostavi, čitajući on se smeje i plače, ali nikad, ni za trenutak mu nije dosadno. To je knjiga koja kod čitaoca izaziva iskreno žaljenje kada je pročitana, kada se radnja završila. Servantes gradi svoj roman na koloritu sveta koji se stalno menja i pruža uvek nove prilike za avanturu. Iako junak — veran svom karakteru — čini uvek nove gluposti sličnog obeležja, ali pošto su one univerzalnog tipa i dodiruju sve oblasti života, uloga momenta stalnosti jedino je u tome da uvlači Don Kihota u nove pustolovine, tokom kojih se, naravno, same avanture ne ponavljaju. Kroz Servantesovo delo defiluje čitavo društvo njegovog doba: od prinčevog dvora do robova sa galija, plemići i eksploatisani seljaci, najrazličitiji predstavnici inteligencije i malograđanstva, popovi i, zbog svoje vere, proganjeni Mavari itd. Ipak: višebojnost Don Kihota ne sastoji se samo u slikanju svih pojedinih delova društva jednog zanimljivog prelaznog perioda pomoću odlično individualiziranih tipova; čak ni od toga da se šarenilo društvenih odnosa toga doba odvija pred nama u uskomješanim slikama. Servantes je istinski veliki pripovedač. To, s jedne strane, znači da iz njegove neiscrpe fantazije uvek briznu nove uzbuđljive pustolovine, da svoje likove određuje kroz radnju, izmišlja takve situacije u kojima karakterne crte junaka dolaze do izražaja na najuzbuđljiviji način. S druge strane, u punoj meri raspolaze polizučnom skalom istinskog umetnika-pripovedača: nema takvog čina, emocije ili atmosfere, bilo da je ona plemenito uzvišena ili pozerski iščaćena, stravična ili smešna, s kojom se ne bi susreli u romanu. *Don Kihot* spada među one knjige svetske literature koje čitamo s najvećim uživanjem, i taj — u najboljem značenju te reči — zabavni karakter neodoljiv je od duboke misaone poruke dela.

Nije slučajno bio *Don Kihot* oduvek omiljena lektira najnaprednijih ljudi. Po Marksovom mišljenju, Servantes i Balzak označavaju vrhunac romana. Kada je jednom Dimitrov u Moskvi držao predavanje pred antifašističkim piscima o književnoj politici, rekao je i ovo: »Pišite takvu satiru protiv nemačkog fašizma kao što je Don Kihot«.

Zaista, posmatrajući njegov neposredni cilj i sadržaj, *Don Kihot* je najubojitija satira koja je ikad napisana. U doba velikog španskog pisca Servantesa bili su u modi viteški romani, raspad srednjovekovnog pesništva na plitku i šuplju prozu; ova su dela prikazivala jedan lažni svet koji je otudio čoveka od stvarnosti i usmerila njegova čuvstva, a stoga i ponašanje, u lažnom pravcu. Don Kihot direktno pokazuje rušilački efekat ovih romana. Glavna ličnost romana je prvobitno skroman, kulturni, pametan čovek, raspolaze prefinjenim osećanjem morala. Sve ga predestinira da u društvu zauzme korisnu ulogu. Međutim, čitanje viteških romana ga zaluduje. Pokušava da ostvari njihove ideale u svakodnevnicima. Delovanjem ovog razornog uticaja svaki njegov akt prelazi u svoju suprotnost; uzvišenost postaje smešna, dobročinstvo izaziva štetu, plemenite pobude deformišu se u besmislicu.

Servantesov roman zadao je uništavajući udarac ismejanju literaturi viteških romana. Prava književnost nikad nije toliko nadmoćno trijumfovala nad pseudoliteraturom. Pojava *Don Kihota* (1605—1615) jednim udarcem učinila je kraj kultu pomodnih viteških romana. Istovremeno je započeo svoj viševokovni slavni pohod građanski roman, književnost kritičkog realizma. Mogli bismo napomenuti i to da u toj knji-

ževnosti jedva možemo naći značajnijeg autora na kojeg nije uticao monumentalni početak. Kod velikih majstora engleskog kritičkog realizma (Swift, Filding, Stern itd.) na svakom koraku osećamo neposredni uticaj *Don Kihota*. Balzak nam predstavlja čitavu galeriju legitimnih Don Kihota iz perioda restauracije. Ali tragove izvanrednog Servantesovog poduhvata možemo pronaći i tamo gde — na primer kod Getea ili u romanima velikih ruskih realista — uticaj nije tako neposredan.

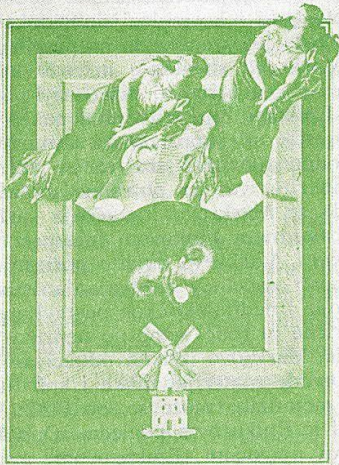
Tamo gde možemo govoriti o uticajima koji traju vekovima, gde su se rodili takvi likovi, koji su — prekoračivši granice književnosti — postali organski delovi stvarnosti čovečanstva, bilo bi sasvim pogrešno tvrditi da se satira odnosi samo na pojavu vezanu za neko vreme, u ovom slučaju na uništavanje pomodne literature viteških romana. (Uprkos tome što usmerenost toga doba nikako nije bila protivnik za potcenjivanje).

Zbog toga smo do sada govorili o neposrednom sadržaju romana. I zbog toga smo naglašavali da taj roman ujedno znači i stvaranje modernog romana. Zbog toga je, dakle, bilo da je satirično pustošenje zaobiđeno, bilo da je s njim nerazdvojivo isprepletano, podjednako pozitivno delo. Kako je došlo od tog isprepletanja? Po Servantesu, književnost nije obrazovala, pre svega, svoj predmet satire u svojoj literarnoj suštini, već kao činilac života, kao ideološka moć, koja vrši aktivni uticaj na društveno delovanje ljudi. Servantes time ne stvara samo moderni roman, već zajedno s njim, u neraskidivoj zavisnosti, sasvim jasno spoznaje i društvenu funkciju nove književnosti. Zbog toga u delu prvobitni cilj biva sve više potisnut u pozadinu. Naravno, on daje odlične satirične primedbe i tačno opservira lažne suštine viteških romana. Ipak: suština njegovog dela je u tome da pokaže kakvo se ljudsko držanje razvija u Don Kihotu pod uticajem viteških romana.

Viteški romani su sigurno hiljadama svojih čitalaca pomutili pamet, mnogi su se pod njihovim uticajem otcepili od stvarnosti. Međutim, svojom pesničkom stvaralačkom snagom Servantes zahteva više od te nesumnjive činjenice: izmišlja jedan takav lik koji presađuje moral viteških romana u stvarnost, koji pokušava da ostvari u životu stilizovani srednjovekovni način života, običaje i način delovanja iz sveta tih romana. Jedva možemo zamisliti da je takav čovek postojao. Servantes je, dakle, utemeljavajući moderni roman, odmah otkrio i umetnički metod velikog pravog građanskog romana i dosledno ga i primenio. Taj metod sastoji se u sledećem: prozaičnost građanskog života podiže se na izuzetne visove tako što pisac slika ekstremne slučajeve, ekstremnog čoveka u ekstremnim radnjama. Otuda proizlazi iz romana atmosfera fantastike. Prozaičnost građanskog života postaje bogata i šarena pesnička slika.

Kako se može, međutim, sve ovo pomiriti s realizmom? Ovo pomirenje stvarno je nemoguće za ukus koji je školovan na naturalizmu površnog, dekadentnog građanstva. Ko god od realizma zahteva fotografiju, kod Servantesa je neće naći, kao što je neće naći ni kod Swifta i Saltikov-Sčedrina. Međutim, za shvatanje neopterećeno formalizmom i dekadencijom pitanje je veoma jednostavno. Umetnička istina je jednaka društvenoj istini sadržaja. Posmatrano s tog aspekta, Servantesov roman nije samo prvi realistički roman, već, istovremeno, jedan od najvećih realističkih romana svih vremena.

Kako je moguće da ova fantastika bude istovremeno i realistična i pesnička? Servantes ne slika slučajno ekstremni karakter, ne slika ekstremne radnje jednog ta-

Don Kihot je jedan od najvećih best-selera svetske književnosti. Jedva da ima čoveka ili deteta koje pored Gullivera i Robinsona ne bi poznavalo i volelo Don Kihota. Glavna ličnost Servantesovog romana ušla je u svesti čovečanstva kao jedna posebna ličnost; kao Hamlet ili Faust, on je neizbrisivi činilac našeg života; otelotvoruje jedan tip, koji tokom vremena uvek u stopu prati ljude i pomaže im u pravilnom razumevanju života.

Jedan ovakav uspeh nikad nije delo slučaja. Ne može se objasniti ni samo dru-

kvog junaka, koje, zatim, jednostavno prelaze u neku slučajnu fantastiku. Za njega ekstremnost nije ništa drugo no koncentracija društvenih datosti, koncentracija problema datog društva u jednoj figuri, u njenim radnjama i pustolovinama. Fantastika se gradi, s jedne strane, na tome što Don Kihot nije samo neki sanjar, nego, ujedno, i izuzetna ličnost koja svaku svoju emociju i misao odmah provodi u delo, koja ide na svom putu gvozdenom doslednošću, dok se taj put, posmatran u celini i parcijalno, pokazuje kao neprestano lažan. S druge strane, i pojave spoljnog sveta, u čijim se okvirima uspostavlja ovaj konflikt ideologije i stvarnosti, jesu ekstremne, ne gubeći, istovremeno ni trenutka od svoje društvene važnosti. Društvena evidencija ekstremnosti, s jedne strane, proizlazi iz Don Kihotovog ponašanja, a s druge — u spontanom ili svesnom — reagovanju zainteresovanih ličnosti u radnji.

Na taj način fantastika kod Servantesa nije ništa drugo no zgusnuto predočavanje jedne precizno zahvaćene društvene situacije. Ovo pesničko ostvarenje forme znači i novi sadržajni elemenat: groteskne crte jedne date društvene situacije i jednog ljudskog ponašanja pisac ne slika apstraktno, isključivo sredstvima kritike, već kroz plastično prikazane krajnje konsekvence koje se iz njih mogu izvući. I u jednoj takvoj situaciji pojavljuju se pred našim očima sve one crte stvari koje, možda, nismo ni prepoznali, ali, u svakom slučaju, njihovu veliku važnost nismo mogli shvatiti. S ovim je, dakle, Servantes prokročio novi put za moderni kritički realizam. Tragove takvog postupka osećamo ne samo u romanima Svifta i Voltera, već i u fantastičnim novelama Hofmana, Balzaka, Gogolja. I, pošto je reč o velikim piscima, ovaj uticaj, naravno, nikad ne znači jednostrano podražavanje.

Kako je, pak, moguće da groteskna fiks-ideja koja je zavladała Don Kihotom, preko tako obimnog romana, kroz dugi niz avantura, još na neki fantastičan način do-

se o džinovima, protiv kojih Don Kihot jurila svojim kopljem, ispostavi da su tek vetrenjače, on je čvrsto ubeđen da je suočen s madijima. Kada se o velikoj ljubavi njegovog viteškog života — o poetskoj, fluidnoj Dulčineji — ispostavi da je obična zdrava seljanka, u Don Kihotovoju svesti opet se pojavljuje samo mogućnost madije. U njegovim očima »pravu« stvarnost predstavljaju džinovi i vilinska Dulčineja; »prava« stvarnost za njega je idealizovani srednji vek. I uprkos mnogih batina koje dobija, uprkos svih pogrda i podsmeha, kroz prag njegove svesti nikad ne prodire prava stvarnost, zaista postojeća stvarnost njegovog doba. Servantes je time otkrio i stvorio takav lik koji kroz dugi vremenski period, tačno izražava ponašanje čitavog sloja ljudi u klasnom društvu. Setimo se samo šta je rekao Marks o malograđanskim demokratima u revoluciji iz četrdesetose, koji su živeli u svetu snova velike građanske revolucije kao Don Kihot u viteškim romanima. Marks je pisao ovako: »U svakom slučaju, demokrata se izvlači netačno iz najsmrtonosnijih poraza u koje se zapetljao, kao što se nevin i upetljao s onim novorođenim ubeđenjem da mora pobediti; ne sa iskustvom da i on i njegova partija moraju napustiti svoje stavove, nego, naprotiv, s osećanjem da će svi događaji ići njemu na ruku.«

Istovremeno sa Servantesom borio se njegov veliki savremenik Šekspir, delima golemog formata, protiv ideologije opadajućeg feudalizma. Tipične oblike tog raspada Šekspir pokazuje negde u tragičnoj (*Richard III*) negde u komičnoj (*Falstaf*) formi. Ova dva velika pisca činili su napore u jednom pravcu: ka progresu. Umetnička sredstva su im, međutim, dijametralno suprotna. Šekspir svuda pokazuje moralnu trulež feudalizma. To se u *Richardu III* povećava u dijabolično, a u *Falstafu* se deformiše u smešno nižerazredno. Servantes — isto tako duboko i istinito — prilazi problemu s druge strane.

Servantes je i ovde uočio i naslikao ozbiljni i tipični problem razvitka. I kod Balzaka vidimo koliko se pohlepno baca moralni talog rojalista na sveže zalogaše nadozacećeg kapitalizma, kako halapljivo ždere, dok oni koji su se svim srcem borili i, ako je trebalo, patili za — reakcionarnu — stvar legitimizma, bivaju istisnuti sa borišta i gurnuti u stranu da bedno završe. Sa slikama isto takvog prelaznog perioda susrećemo se i u delima Turgenjeva.

U Don Kihotu virulentno nastavljaју da žive najistaknutije — i nekad zaista napredne — vrline viteškog doba. Sve te vrline netačno čuva junak u svojoj duši. Sledstveno tome, raspad njegove klase u njegovom liku ne ispoljava se na taj način da se njegove lične karakteristike srozavaju na drugorazredne, zle ili bezlične. Ono klasno društvo kojem Don Kihot od glave do pete pripada zauvek je nestalo sa istorijske scene i na taj način najbolje, najpoznatije osobine upravo njegove ličnosti pretvaraju se u grotesku, komiku, čim svojim aktom uspostavi kontakt s društvom. »Budalast će biti um — a dobročinstvo: nevolja« — kaže Mefisto u Geteovom *Faustu*.

Genijalnom pesničkom generalizacijom Servantes dolazi na trag jedne duboke istine: koliko je relativan, koliko se društveno-istorijski može obrnuti svaki greh, svaka vrlina, svaka dobra i loša osobina, sve što je uzvišeno ili smešno, tragično ili komično. Svaka pojedina etapa društvenog razvitka stavlja nosioce razvitka pred nove zadatke; vrlinom se može nazvati samo ono što služi razvitku. Štaviše, čak i navodno »vanvremenske« estetske kategorije, kao i tragika i komika, samo u ovoj konstelaciji mogu dobiti konkretan smisao. Kada je Marks pisao o periodima pre i posle francuske revolucije, osvetlio je sudbinu podanika stare monarhije; pokazao je kako tragično postaje tokom društvenog razvitka, kao posledica tog razvitka, komično. Servantes umetnički slika taj proces. Upravo poštenje, mudrost i hrabrost njego-

vog junaka stavlja pod pravo svetlo ovu istinu. To što će Don Kihot biti neodoljivo smešna figura ne potiče iz karakternih nedostataka, već isključivo iz istorijske situacije u kojoj svaka plemenita crta i osobina njegove ličnosti mora da se pretvori u svoju suprotnost. Servantes i ovde obuhvata tipične crte razvoja vekova.

Pomislimo samo — da uzmemo jedan izuzetno ekstreman primer — na lik Nagulnova iz Solohovljevog romana *Uzorana ledina*. U njemu žive najbolje osobine junaka građanskog rata; i Nagulnov nepromenjene, nepreobražene, neprevaspitane čuva u sebi te osobine, koje se, ovakve, kasnije pokazuju kao štetne, upravo opasne u borbi za novo. Nagulnov postaje tragičomičan lik. To što često ljudski dragoceni karakteri ne stvaraju ništa korisno, pa čak postaju i društveno štetni i propadaju, možemo pripisati »režijskim troškovima« velikog društvenog preobražaja.

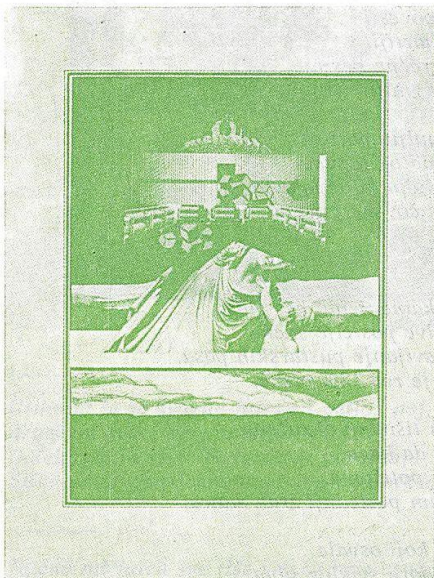
Šta, međutim, da mislimo o Don Kihotu? Da li je pozitivna ili negativna figura? (Kod Šekspira na takvo pitanje uvek se može dati nedvosmislen odgovor.) I najveći građanski mislioci i umetnici našli su se ovde u nerazrešivim protivurečnostima. Hajne je, na primer, smatrao da je Servantesov roman satira na oduševljenje uopšte. I jedan tako veliki pesnik kao Hajne apstraktno postavlja pitanje i, sledstveno tome, dospeva na krivi kolosek. Predmet Servantesove satire nije oduševljenje uzevši uopšteno, nego Don Kihotovo oduševljenje pothranjeno klasnim sadržajima, i oštrica satire okrenuta je tome, tom konkretnom sadržaju. Iz toga prirodno proizlazi osobena osvetljenost čitavog sveta ovog romana. Nepristrasni čitalac smeje se Don Kihotu, ismejava njegov pogled na svet, njegove ciljeve, ali, istovremeno, oseća duboku simpatiju prema moralnoj čistoti junaka.

Ključ zagonetke daje problem prelaznih perioda tokom kojih se smenjuju različite forme klasnog društva. Relativnost vrlina danas je dobila sasvim novi smisao. I ovde je već neprimenljiv primer Don Kihota. (Jer i Solohovljevi Nagulnov je odani revolucionar koji se našao na pogrešnom putu.) Karakter starih prelaznih perioda bio je sasvim drugačiji, elementi progressa su se veoma često — i to baš na moralno-kulturnom planu — mešali sa nazadnim snagama. Engels ovo veoma jasno dokazuje analizom raspada prakomunizma, a i Kuperova *Kožna čarapa* je za ovo odličan primer.

Ako o Servantesovom romanu želimo da stvorimo bar približno obuhvatnu sliku, ne smemo zanemariti Sanča Pansu, protutežu i suprotnost Don Kihota. Servantes ne prikazuje samo tokom pojedinih avantura perjanikov zdrav seljački razum nasuprot budalaštinama njegovog gospodara. (Istovremeno, istorijski verno i pravilno predstavlja i to da Sančo Pansa uprkos svemu ostaje veran drug Don Kihotu u svim njegovim ludostima; jer, iako se Sančo Pansa smeje Don Kihotu, u datoj situaciji mu se odano i poslušno priključuje.) Ova suprotnost se, međutim, sve više produbljuje. Don Kihot svuda doživljava poraz. Međutim, kada dvor iz nekog čefa situacije postavi Sanča Pansu za guvernera, ova trezna pamet, kojom je perjanik rešavao najkomplikovanije probleme, u korenu saseca svaki podsmeš. Ovde smo — u istom onom smislu u kojem je Don Kihot vrhunac svetskoistorijskog značaja u satiričnoj komediji — suočeni s drugom krajnošću: smejemo se onima koji su Sanča Pansa hteli učiniti smešnim.

Servantes je i u tome osnivač građanskog realističkog romana: uviđa i pokazuje intelektualnu i moralnu nadmoć naroda nasuprot osobinama vladajućih klasa. Servantes prvi udara u tu žicu, čiji se zvuk, zatim, počevši od Didroa i Valtera Skota, preko Balzaka i Tolstoja, čuje u delima svih pravih predstavnika kritičkog realizma.

Preveo sa mađarskog
ARPAD VICKO

bija u svom intenzitetu. Kako je moguće da Don Kihot uvek iznova, toliko slepo i tvrdoglavo stane nasuprot stvarnosti svoga doba, a da čitavo njegovo držanje ne izgubi ništa od svoje verovatnosti. Kako je moguće da ga ni tolika gorka i smešna iskustva ne istrežne?

Upravo u tome se pokazuje Servantesova dubina, snaga tipiziranja u svojoj veličini. Spoznao je da ovakvo ponašanje ne trpi trežnjenje u načelu; jer, suštinu čini upravo to što njegov nosilac nije u stanju da nauči nešto iz činjenica stvarnosti. Kada